

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/44/95-98>

Nigar Abbasova

Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
doktorant

<https://orcid.org/0009-0006-6190-9594>
nr.samedova@mail.ru

Qarabağın qadın geyimlərinin bədii-konstruktiv xüsusiyyətləri

Xülasə

Məqalə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin Qarabağ geyiminin bədii-konstruktiv xüsusiyyətlərinin tədqiqinə həsr olunub. Təhlilə XVIII – XX əsrlərin əvvəllərinə aid qadın geyim nümunələri cəlb olunub. Qeyd olunur ki, Qarabağ qadın geyimində konstruktiv, konstruktiv-dekorativ və dekorativ xətlər kifayət qədər bərabər paylanmışdır və kostyumda demək olar ki, eyni vaxtda mövcuddur. Xətlərin xarakteri geyim formasının obrazlı qavranılmasına təsir göstərir. Xətlərin müxtəlif variasiyaları var: düz, dalğalı, qabarıq və s. Vurğulanır ki, Qarabağ milli qadın geyim formasının yaradılmasında iştirak edən geyimin struktur detalları həm də geyimin üslub istiqamətini müəyyən edən dekorativ rol oynamışdır.

Açar sözlər: *Qarabağ, qadın, geyim, konstruktiv forma, siluet, dekorativ tərtibat, bədii tikmə*

Nigar Abbasova

Azerbaijan State Academy of Art
PhD student

<https://orcid.org/0009-0006-6190-9594>
nr.samedova@mail.ru

Artistic and Constructive Features of Garabagh Women's Clothing

Abstract

The article is devoted to the study of artistic and constructive features of the Garabagh costume of the region of Azerbaijan. Samples of women's clothing of the XVIII - early XX centuries were used for the analysis. It is noted that in Garabagh women's clothing, constructive, constructive-decorative and decorative lines are distributed fairly evenly and exist in the costume almost simultaneously. The nature of the lines affects the figurative perception of the shape of clothing. There are various variations of lines: straight, wavy, convex, etc. It is emphasized that the constructive details of clothing that participated in the creation of national women's clothing also played a decorative role that determined the stylistic direction of clothing.

Keywords: *Garabagh, woman, clothing, constructive form, silhouette, decorative design, artistic embroidery*

Giriş

Kostyumun ifadəlilik dərəcəsi onun kompozisiyasının bütövlükdə nə qədər uğurla həll olunduğundan asılıdır. Əgər xətlər və formalar uzlaşdırılmayıbsa, kostyumun ümumi proporsiyaları tapılmayıbsa, vurğular düzgün yerləşdirilibsə, kompozisiya mərkəzi seçilibsə, onda heç bir dekorasiya kostyumu ahəngdar etməyəcək.

XVIII – XX əsrlərin əvvəllərinə aid Qarabağ qadın geyiminin konstruktiv xüsusiyyətləri çox genişdir, buna görə də siluetin formalaşması amili kimi fərdi konstruktiv elementlərinin mümkün müxtəlifliyini nəzərə almağı və kostyumun siluet həllinin xüsusiyyətlərini müəyyən edən ən əhəmiyyətli forma xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyi əhatə edir.

Geyim keyfiyyətinin əsas elementlərindən biri onun formasıdır. Forma yaranma geyimin kompozisiya quruluşunun əsas elementlərindən biridir. Geyimin silueti və onun dizayn həlli onda asılıdır. Kostyumun məqsədini ən yaxşı şəkildə əks etdirə bilən geyim elementlərinin səriştəli

paylanması ilə müşayiət olunan ifadəli bədii formanın yaradılması onun kompozisiya quruluşunun əsas vəzifəsidir. Harmonik forma kostyumun məzmununu və dəyərini zənginləşdirir.

Konturla aydın şəkildə məhdudlaşdırılan həcmli formanın düz ifadəsi siluetdir. Siluet forması sadə həndəsi fiqurlar və ya onların birləşməsi şəklində təqdim edilə bilər. Geyimin həndəsi forması silueti və müvafiq olaraq üslubu müəyyən edir. V.F. Runge qeyd edir: "...*maddi mədəniyyət tarixi boyu həndəsələşdirmənin bu və ya digər növü böyük üslubların mahiyyətini və qrafik stilizasiyaların mahiyyətini müəyyən etmişdir ki, onların vəzifəsi xarakterik fərqləndirici xüsusiyyətlərə malik vizual obraz yaratmaqdır*" (Runge, 2007, s. 200).

Tədqiqat

XIX əsr Qarabağ qadın çiyin geyimlərində sıx oturan siluet üstünlük təşkil edir. Siluet formasının ən çox yayılmış həndəsi növüdar paltardakikiçik tərəfləri ilə birləşdirilmiş iki trapesiya şəklində təqdim edilmişdir. Üst trapesiya (paltarın bel xəttinə qədər olan hissəsi) aşağı trapesiyadan həcmcə kiçikdir. Aşağı trapeziya aşağıya doğru genişlənməlidir.

XIX əsrdə relyeflərdən istifadə üsulu meydana çıxdı. Qadın geyimlərinin forması mürəkkəb və müxtəlif olmuşdur. Bu formanın yaradılmasına konstruktiv xətlərin istifadəsi ilə nail olunub. Yalnız parçanın monolit forması hissələrə bölünmədi, həm də onun fərdi detalları, yəni paltar bişilməyə başladı. Nəzərdə tutulan geyim tərzindən və parçanın keyfiyyətindən asılı olaraq, parçanı dartmaqla və ya əzməklə üçölçülü formalar əmələ gəlməyə başladı. Geyimin səthinin forması, istər qabarıq, istərsə də daxilə istiqamətlənmiş konfiqurasiyası, geyimin struktur hissələrinin formasından, onun tikildiyi parçadan, müvafiq dövrün dəb üslubundan və s. asılı idi.

Beləliklə, konstruktiv elementlərinin yaratdığı relyef xətləri əvvəlki üsullarla müqayisədə qadın bədəninin formasını daha dəqiq təkralayan geyimlər yaratmağa imkan verib. Bütün məhsulun ortaya çıxan forması kəsilmiş konus şəklinə yaxın qalırdı, mərkəzi xətlə simmetriya var idi, geyimin ön və arxa hissəsi seçilirdi. Bu, yuxarı hissədəki relyeflərin bucaq altında hazırlanmağa başlaması, artıq parçanın götürülməsi və bədənə daha yaxşı uyğunlaşması səbəbindən əldə edilmişdir.

Qarabağqadın geyimində konstruktiv, konstruktiv-dekorativ və dekorativ xətlər kifayət qədər bərabər paylanmışdır və kostyumda demək olar ki, eyni vaxtda mövcuddur. Xətlərin xarakteri geyim formasının obrazlı qavranılmasına təsir göstərir. Xətlərin müxtəlif variasiyaları var: düz, dalğalı, qabarıqvə s.

Düz xətlə bölünmələr qadın köynəklərinin tikişlərində yan panellərin bel ilə qovşağında, üst çiyin geyimində müşahidə edilirdi. Burada dekorativ bafta ətəyi, paltarın yanları, qollarının aşağı hissəsi boyunca salınmış, baş geyiminin alt və alın hissəsi boyunca dekorativ lentlər tikilmişdir. Davamlı xətlərə ən çox çəpkən, arxalıq, nımtənədə rast gəlinirdi. Onlar dekorativ bəzək kimi (lent, krujeva, bafta) qolların dibi boyunca və paltarın ətəyi boyunca yerləşdirilirdi.

Əyri bölmələr üst çiyin paltarında sinə kəsiyi fiqurlu şərid ilə emal edildikdə, bütün məhsul boyunca fiqurlu tikiş salarkən, qadın çəkmələrinin uzun boğazını bəzəyərkən görünə bilər.

Geyimin uzunluğu formanın üfüqi bölünməsinin əsas konstruktiv xəttidir və geyim detalları arasında mütənasib əlaqəni müəyyən edir. Geyimin forması onun hansı səviyyədə baş verdiyindən asılı olaraq qəbul edilir. Məsələn, ayaq biləyinə qədər olan paltar monumental kimi qəbul edilir, dizdən yuxarı uzunluq isə formanın kütləsini "yüngülləşdirir". Parçaların müxtəlif uzunluqlarını müəyyən edən üfüqi xətlərin birləşməsi kostyumun çox qatlı olduğunu açıq şəkildə göstərir.

Kostyumun təəssüratı təkcə onun biçimi ilə deyil, həm də materialın plastik xassələri və teksturası ilə formalaşır. "*Tekstura materialın səthinin strukturunun təbiətinə aiddir*" (Cheremnykh, 1968, s. 64). Qarabağın qadın geyimləri üçün həm evdə, həm də fabrikdə hazırlanmış materiallardan istifadə edirdi. Zərif geyimlərinə, kamka, qanovuz, məxmər və taftadan istifadə etdilər. Tədqiq olunan geyim nümunələrinin təhlilindən belə nəticəyə gəlmək olarki, dağ qadınları bahalı materiala qənaət edərək ondan yalnız geyim dəslərinin üst nümunələri üçün istifadə edilirdi. Bahalı material parçalarından yığılmış geyim nümunələrinə də rast gəlinir.

Qarabağ qadın geyimlərində boyun kəsiyi yaxasız yuvarlaq formalı idi. O, daha çox köynəklərdə rast gəlinir. Ən çox yayılmış ikincisi növ boyun kəsiyi bel xəttinə qədər olan dərin boyun xəttidir. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində geniş yayılmış arxalıqların dərin sinə dekoltesi düz və yuvarlaq küncəli olan dərin kvadrat formasında kəsildiyi halda, Qarabağ nümunələrində "qonça" – qızıl gül

qönçəsi və “meydan” şəklində təqdim edilmişdir. Belə dərin boyun xətti, bir tərəfdən, paltarın funksional xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilirdi. Arxalıq boyundan başlayaraq döşün altından bərkidilirdi və o dövrdə qadın altpaltarı olmadığından qadının sinə nahiyyəsini saxlamağa imkan verirdi. Digər tərəfdən, azərbaycanlı qadının etnik tipi dəyirmi üzlü, qısa boyunlu ortaboylu qadını nəzərdə tutur, onun olması uzun boyun xəttinin istifadəsini əvvəlcədən müəyyən edirdi, çünki boğazın altındakı boyun xətti hətta boyunu vizual olaraq daha çox qısaltırdı (Vəliyev, 2016).

Xalq sənətkarları öz modellərində geyim funksiyasından çıxış edərək, utilitar və estetik tələblərə uyğun nümunələrində vəhdət və tarazlığa israrla nail olmuşlar. Kostyumun bəzədilməsində istifadə olunan büzmlər, qırçınlar və qıvrımlar həm geyimin özünün, həm də onun ayrı-ayrı hissələrinin üç ölçülü formasını yaratmışdır. Bu cür dekorativ elementlər həm qadın geyimlərinin bədii tərtibatında, həm də kostyumun formasının korreksiyasında müəyyən rol oynamışdır. Həcmli səthin formalaşdırılması texnikası və geyimin həm konstruktiv, həm də dekorativ elementi olan büzmlər müxtəlif geyim hissələrinin modelləşdirilməsində çox geniş istifadə olunurdu. Qırçınların yeri xalq geyimlərinin dizaynı ilə müəyyən edilirdi. Büzmlər ətklərin və önlüklərin belinə, köynəklərin isə qollarına və boyunduruğu boyunca parça yığmaq üçün istifadə olunurdu.

Qadın üst geyimlərində həm ütülənmiş, həm də yumşaq yığılmış büzmlərdən istifadə olunurdu. Belə forma yaradan büzmlər həmişə paltarda uzununa, eninə və ya əyri iplik boyunca uzanan şaquli xətlər boyunca yerləşirdi. Bir qayda olaraq, bir tərəfli qıvrımlar, daha az büzməli olanlar istifadə olunurdu. Beləki, Bakı, Şirvan, Borçalı və Kürdəmirdə hazırlanmış arxalıqlar üçün nəzərdə tutulan ətklər büzməli, Gəncə-Qarabağ arxalıqlarının ətəyi isə zərif bir qırışığa yığılmışdır. Qarabağ arxalıqlarının qolları və yaxaları qıvrımlarla bəzədilmişdir, buna misal olaraq şairə Xurşid Banu Natəvana məxsus arxalığı göstərmək olar (Aliyeva, 2022, s. 105-106).

Qarabağ zonasında XIX əsrə aid qadın üst köynəkləri çiysin tikişində büzmələrlə bəzədilib. Bu vəziyyətdə, qolun enini artırmaq üçün, daha geniş parçanın tikildiyi dirsək səviyyəsində kəsilmiş, bir dairədə toplanmışdır. Belə qolları xalqarasında “yelpazy” adlandırırdılar və onlar XIX əsrin ikinci yarısında Avropa dəbinin təsiri ilə meydana çıxmışdır (Sadykhova, 2007, s. 120). Avropa geyimlərindən götürülmüş oxşar yeniliklərdən arxalıqların tərtibatında geniş istifadə edilmişdir. İpəkdən, tirmədən, məxmərdən və digər bahalı parçalardan tikilmiş arxalıqlar büzmlər və kiçik qıvrımlarla geniş şəkildə bəzədilmişdir. Beləliklə, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından olan Şuşa arxalığının orijinal qolları fırfırla başa çatıb. Azərbaycanda geniş yayılmış çiysin geyimi növü olan arxalıq belinə möhkəm oturur, kəməre isə müxtəlif enli ətk tikilir, bükülür və ya kiçik bir büzmə halına gətirilirdi.

Kostyumun formasının formalaşmasında qollar mühüm rol oynayır. Rəsmi geyimlərdə qollar kompozisiya mərkəzidir, çünki onların ölçüsü diqqəti cəlb edir. Qollar bədənin sərbəst dinamikaya icazə verilən yeganə hissəsi idi. Arxalıq qolunun alt xəttində kostyumun ayrılmaz tərkibini dəstəkləyirdi. Beləliklə, çoxqatlı tuman ilə təmsil olunan geniş qılçaların olması, son dərəcə sərt, bəzəksiz bir qolun dibinin istifadəsini nəzərdə tuturdu. Baxmayaraq ki, Qarabağ nümunələrinin təqdim etdiyi faktiki materiala görə, bu bölgənin arxalıqları dirsəkdən aşağı enli zənglə təchiz edilmiş qollarla təchiz edilmişdir. Lələfər adlanan bu arxalığın qollarının forması dirsəkdən aşağı, kənarları bükülmüş qıvrımla bəzədilmiş zəngvari əlcəkdə bitmişdir. Bu tip qolların manşetləri bükülürdü. Amma düz uzunqolları olanlar da var idi.

Dekorativ tərtibat kostyumun qurulmasında vacib kompozisiya üsullarından biridir. O, xalq geyiminə xüsusi ifadəlik verir. Dekorativ bəzək geyimin xətləri, forması, dizaynı, materialı və rəng sxemi ilə bağlıdır. Paltar bəzəyən tikişlər və tikişlər çox müxtəlif idi – nəlbəki, görüş, dördtikə, büzmə, qayçıqulpu, qoşasıy, xoruzsayağı, ikisaplı, üçsaplı, dordsaplı və s (Azərbaycan Qeyri-maddi Mədəni İrs Nümunələrinin Dövlət Reyestri). Bir və ya bir neçə cərgədə düzülmüş dekorativ tikişlər geyimin müəyyən detalını vurğulayaraq, relyef və ya tikişi vurğulayırdı. Bu cür xətlər adətən rənglə vurğulanırdı, buna görə də çox vaxt müəyyən bir məhsulun parçasının əsas rənginə zidd olan iplər seçilirdi. Eyni zamanda, dekorativ tikişlərdə parça ilə eyni rəngli saplarla icra olunurdu. Bu zaman bu cizgiləri daha nəzərə çarpan, qabarıq və relyefli hala gətirməyə çalışıblar. Bu tip tikiş cərgələri XIX əsrə aid Şuşalı yelpiklərdə və eyni dövrdə Şuşada yaradılmış araxçılarda da rast gəlmək olar. Qadın alt köynəkləri dekorativ tikişlə bəzədilmişdik boyunluqla biçilirdi.

Xalq geyimlərində məşhur bəzək tərtibatına bafta və onun növləri, rəngli parça zolaqları, tikmə, aplikasiya və dekorativ tikiş daxildir. Qarabağlılar kifayət qədər geniş çeşiddə geyim bəzək üsullarından istifadə edirdilər. Ən çox yayılmış bəzək növləri bafta, zəncirə, qaytan, saçaq və krujevadır. Onlar müxtəlif keyfiyyətli (ipək, qızıl, gümüşvə s.) sapların toxunması ilə əldə edilir (Əzizbəyova, 1972).

Dekorativ bəzəklər arasında fərqli rəng və toxumalı bir parça zolağı da geniş istifadə edirdi. Kontrast rənglərin birləşməsi kostyuma vurğu və ifadəlilik verir.

İpək, qızıl və gümüş saplardan istifadə edilən atlas tikiş və zəncir tikişi kostyumda xüsusi yer tutur. Bitki və zoomorf ornamentlər məşhur idi. Bütün bu bəzək elementləri geyimin müxtəlif hissələrində yerləşirdi. Onun təhlili göstərir ki, dekor ən çox onun sərhədləri boyunca paltarın siluet formasını vurğulayır, qapalı kompozisiyasını vurğulayırdı. Eyni zamanda, bel xətti və ön hissənin mərkəzi xətti onu üfüqi və şaquli istiqamətlərə ayırırdı.

Rəng geyim kompozisiyasının ən ifadəli elementlərindən biridir. L.N.Mironova müxtəlif xalqların kostyumları üçün rəng sxemlərinin seçimini belə xarakterizə edir: *“Rəng üstünlükləri müəyyən bir xalqın və ya sosial qrupun dekorativ-tətbiqi sənətinə, geyimə, ev bəzəyində, milli rəsmdə sevimli rənglərə görə qiymətləndirilə bilər. Bütün bunlar, şübhəsiz ki, müəyyən bir ölkənin və ya ərazinin coğrafi xüsusiyyətləri, rəng iqlimi, flora və faunasının rənglənməsi ilə bağlıdır”* (Mironova, 1984, s. 197).

Nəticə

Beləliklə, Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin XIX əsrə aid qadın geyimlərinin bədii-konstruktiv xüsusiyyətlərinin təhlili göstərir ki, geyim nümunələri yuxarı və aşağı dayaq səthlərinə bölünürdü. Kostyum həm üst çiyin geyimlərinin çeşidinə görə, həm də dekorativ dizaynının müxtəlifliyinə görə seçilirdi. Geyimlərin konstruktiv detalları siluet forması yaradırdılar və strukturun sərtliyi üçün qabırğa kimi xidmət edirdi, dekorativ detallar isə vizual illüziyalar səviyyəsində işləyirdi. Qarabağ milli qadın geyim formasının yaradılmasında iştirak edən geyimin struktur detalları həm də geyimin üslub istiqamətini müəyyən edən dekorativ rol oynamışdır. Yuxarı və aşağı dayaq səthlərinin formalaşmasına əsaslanan siluetin formalaşmasında dəyişikliklər müxtəlif sahələrdə həcmənin əlavə edilməsi (əlavələr, qıvrımlar və ya büzmələr istifadə etməklə), həcmənin azaldılması (dar korsetlərdən istifadə etməklə), vizual illüziyalardan istifadə etməklə (nisbətlərin və xətlərin düzülməsini və hissələrin konturlarının konfigurasiyasını dəyişdirməklə).

Ədəbiyyat

1. Aliyeva, N. A. (2022). *Khudozhestvenno-esteticheskiye osobennosti dekora natsional'-nogo kostyuma Azerbaydzhana // “Qalibölkə, qəhrəmanxalq”*. Doktorant və gənc tədqiqatçıların Respublika elmi-nəzəri konfransının materialları. Bakı, 287-293.
2. *Azərbaycan Qeyri-maddi Mədəni İrs Nümunələrinin Dövlət Reyestri*. <https://intangible.az/front/az/aboutExample/19441>.
3. Cheremnykh, A. I. (1968). *Osnovy khudozhestvennogo proyektirovaniya odezhdyy*. M.: «Legkaya industriya», 220.
4. Əzizbəyova, P. Q. (1972). *Azərbaycan milli geyimləri*. M., 318.
5. Mironova, L. N. (1984). *Tsvetovedeniye: uchebnoye posobiye*. Minsk: Vysshaya Shkola, 286.:il., tsv. vkl.
6. Runge, V. F. (2007). *Istoriya dizayna, nauki i tekhniki: ucheb. posobiye*. Kniga 2. M.: Arkhitektura, 432.: il.
7. Sadykhova, S. YU. (2007). *Azerbaydzhanskiy kostyum XIX veka*. Bakı: Elm, 192.
8. Vəliyev, F. (2016). *Qarabağ geyimləri*. Kataloq G.Abdulova. Bakı: Elmin inkişaf fondu, 350.

Daxil oldu: 05.11.2024

Baxışa göndərildi: 23.01.2025

Təsdiq edildi: 11.02.2025

Çap olundu: 28.02.2025